

Mokslo šaltinis

Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedros profesorius Donatas Sauka (1929 m. spalio 13 d. – 2015 m. gegužės 16 d.) dėstė ne vienai lituanistų kartai. 1953 m. jis baigė Vilniaus universitetą, įgijo filologo-lituanisto specialybę. Nuo 1953 m. iki 1956 m. tęsė studijas Lietuvių literatūros katedros aspirantūroje (dissertacijos pagrindu parengta monografija „Salomėjos Nėries kūryba, 1931–1940“ pasirodė jau 1957 m.). Nuo 1956 m. iki 1993 m. Donatas Sauka buvo Lietuvių literatūros katedros dėstytojas, docentas, profesorius.

1957 m. D. Sauka pradėjo dėstyti *Lietuvių lyrikos* kursą, vėliau rengė ne vieną XIX ir XX a. lietuvių literatūros spec. kursą, kuriuose gręžėsi į Vakarų Europos literatūros, filosofijos tradiciją kaip svarbų kultūrinį lietuvių literatūros tyrimų kontekstą. Daugelį metų dėstė *Lietuvių tautosakos* kursą.

Skirtingų kartų studentams įspūdi darė profesoriaus erudicija, bekompromisė laikysena, reiklumas sau ir kitiems, taip pat begalinis smalsumas ir nuoširdus domėjimasis kiekvienu nauju reiškiniu ar sutiktu žmogumi. Dar didesnį skaitytojų, pasekėjų ratą ištikus dešimtmečius ugdė jo knygos, straipsniai, intelektualine aistra ir skvarbumu žavėję vieši pasisakymai. Pokalbiuose, eseistiniuose ir publicistiniuose straipsniuose Donatas Sauka reiškęsi kaip įžvalgus, taiklus ir sykiu jautrus visuomenės kritikas.

1970 m. išleista Donato Saukos studija „Lietuvių tautosakos savitumas ir vertė“, daugeliui etninės kultūros tyrinėtojų tapusi atraminiu veikalu, 1971 m. įvertinta kaip habilitacinis darbas (tuomet – mokslo daktaro disertacija), 1987 m. parengtas vadovėlis aukštosioms mokykloms „Lietuvių tautosaka“. Vėliau išleistos lietuvių prozos klasikai skirtos monografijos: „Žemaitės stebuklas“ (1988) ir „Jurgis Savickis – XX a. literatūros šifras“ (1994).

Atgimimo metais atsivėrus galimybei spaudoje atvirai kelti ir svarstyti rūpimus kultūros, visuomenės gyvenimo ir politikos klausimus, periodikoje pasirodė ne vienas D. Saukos straipsnis, skirtas šio laiko aktualijoms. 1991 m. jie išleisti atskira knygele „Noriu suprasti“. Kelių dešimtmečių literatūrologinius, kultūrologinius profesoriaus apmąstymus 1998-aisiais vainikavo studija „Fausto amžiaus epilogas“, įvertinta Nacionaline kultūros ir meno premija.

Paskutinė profesoriaus knyga – antrasis „Lietuvių tautosakos“ leidimas, papildytas naujais išsamiais skyriais, skirtais 7–8 dešimtmečio folkloro sąjūdžio refleksijai, tautosakos ir literatūros sąsajoms aptarti, naujoms folkloristikos mokslo gairėms numatyti, pasirodė 2008 metais.

Po Profesoriaus mirties asmeniniame archyve liko daug neskelbtų rankraščių. Ištikima D. Saukos gyvenimo bendražygė, redaktorė Rūta Saukienė maloniai leido juos peržiūrėti. Nemažas rankraščių

pluoštas buvo tvarkingai sudėtas į aplanką, pavadintą „Apie viską“. Nuostabu buvo atrasti, kad tai iki šiol niekur neskelbti profesoriaus intelektualinės autobiografijos (ar, kaip viename iš rankraščių įvardijama, – dvasinės genealogijos) tekstai: chronologiškai nuoseklus pasakojimas, prasidedantis vaikystės prisiminimais ir baigiamas XX a. paskutinio dešimtmečio apmąstymais.

Publikuoti pasirinktas studijų Vilniaus universitete ir aspirantūros laikotarpis – 1948–1956 m. Tuo pat metu D. Sauka darbuosi ir anuometinėje Valstybinėje grožinės literatūros leidykloje.

Autobiografijos rankraštis nedatuotas, rašytas ne vienu prisėdimu, tikėtina, kad pradėtas baigus akademinę karjerą Vilniaus universitete, t. y. po 1993-ųjų, bet tęstas ir 2003-aisiais (tai leidžia teigti tekste minimų knygų išleidimo metai). Iš pavienių taisyčių matyti, kad rankraštis skaitytas, nežymiai tikslintas, kai kurie jo fragmentai turi porą, skirtingu metu ra-

šytų variantų, bet iš esmės tai tik pirmoji teksto redakcija. Svarbu turėti omenyje, kad D. Sauka saviesiems tekstams buvo itin reiklus: ruošiant publikaciją rasdavo si ir antra, ir trečia jos versija. Atrastieji rankraščiai nėra tiek nugludinti, juose juntamas rašymo proceso intensyvumas: net ir neradus tinkamo žodžio sakinyms nenutrūksta, nesustojama, paliekamas tuščias tarpelis, o nebaigta mintis braukiama, nors kartais ji ne mažiau svarbi negu naujai suformuluotoji. Publikacijoje, siekiant išsaugoti tokius nutrūkusios minties pėdsakus, išnašose atstatomos kai kurios rankraštyje išbrauktos frazės ar pastraipos, jos žymimos kursyvu. Paliekama autentiška stilistika ir sintaksė, redaguoti tik keli akivaizdūs rankraštinio teksto riktai.

Dar 1988 m. rašytą trumpąją autobiografiją D. Sauka baigia taip: „Jei parašiau ką, tai tik todėl, kad negalėjau neparrašyti.“ Šis tekstas taip pat radęsis iš būtinybės suvesti sąskaitas su savuoju laiku ir siekiant „užbaigti save“, – prasitarta rankraštyje.

*Rankraščio fragmentą
ir komentarus spaudai parengė
Saulė Matulevičienė*

STODAMAS Į AUKŠTĄJĄ MOKYKLĄ...

Donatas Sauka

Stodamas į aukštąją mokyklą pateiki įvairius dokumentus – atestatą ir charakteristiką iš vietos, be kita ko, ir užpildytą anketą. Dar nelabai ateina į galvą, kad anketa įkištą galvą į kilpą. Kad nuo šiol turėsiu kai kuriais momentais visai tiksliai įformintą ir suformuluotą biografiją. Biografiją, kuri

taps įkalčiu prieš mane. Nesusimąstau, kad užuot drebėjus tik dėl savo kailio, reikėtų turėti bendrą vaizdą, paremtą subjektyviais duomenimis. Anketoje reikia pateikti atsakymus ir apie tolimesnius giminaičius, todėl bet kam menka tikimybė išlikti visiškai švariam, nenuslėpus kokių nusižengu-

sių dėdžių, – juk išvežtųjų ir pabėgusiųjų skaičius šimtątūkstantinis. Na, ir nebuvau girdėjęs ką nors tais skaičiais operuojant¹.

Išmok gyventi netikrume ir baimėje – pirmoji pamoka išėjus iš namų, liečianti tiesiogiai mane. Anketoje nutylėti Vorkutos kasyklose ar Kanadoje atsidūrę dėdės, tetos sušmėkši prieš akis, kai nueiname pagal „neprivalomą, bet būtiną pareigą“ į atvirus komjaunimo susirinkimus fakulteto 34 auditorijoje, į viso universiteto bendruosius susirinkimus, kur su pasiutusiu įkarščiu, kaip pikčiausi liaudies priešai, sumaišomi su žemėmis, metami iš komjaunimo pasižymėję veikėjai, nusikaltę tuo, kad nuslėpė savo praeitį. Viename susirinkime žmogus rėžia liepsningą demaskuojamą kalbą prieš tokį slapuką, o po dviejų savaičių, žiūrėk, pats su lygiai tokiu pat pasiutimu murkdomas į purvą ir ištrenkiamas iš komjaunimo ir universiteto. Stambių vyrų niūrios, grėsmingos figūros, – kai kurios iš jų mūsų pirmame kurse kartais pasistumdė 7 auditorijoje per J. Balčikonio paskaitą: V. Grybas, K. Kubilinskas², – jau esame

¹ *Praeis labai daug laiko, kol imsiu suvokti, kaip mes visi tada drebėjome, tiktai kiekvienas – sau. Retai kada kuris nors iš mūsų puse lūpų pradrišdavo užsiminti net artimam draugui apie savo nuslėptą <...> Kaip būtų mums palengvėję, koks tai būtų žingsnis į išsivadavimą, jei nebūtų <...>*

² „<...> V. Mozūriūnas, V. Grybas, A. Jonynas, K. Kubilinskas, A. Skinkys, P. Širvyys. <...> Visų šių poetų gyvenimas komplikuotas. Jie kilę iš neturtingų arba ir visai vargingų šeimų (gal tik A. Jonynas vaikystėje didelio skurdo nepatyrė), bent jau kurį laiką buvo įtikėję sovietine propaganda, dalyvavo įtvirtinant sovietinę valdžią Lietuvoje. Ilgiausiai iš čia išvardytų (59-erius metus) gyveno sudėtingą ir sunkią kario biografiją turintis Paulius Širvyys. Vladas Grybas nusižudė būdamas vos dvidešimt septynerių. Įkvėptai knygas vaikams rašęs, bet alkoholiu bandęs užslopinti prisiminimus apie savo nusikaltimus pokaryje Kostas Kubilinskas mirė trisdešimt devynerių, o jo mirtį iki šiol tebeгаubia paslapties skraistė. Nelengva būtų ir kitų čia minėtų rašytojų gyvenimo reziumė.“ Iš: Mitaitė, Donata. 2013. Poeto portretas epochos fone. *Metai* 12.

girdėję apie juos. Ir iki pasiutusio riksmo keliama balsai, kada kaip šunys puola vienas kitą, kaltindami būtomis arba nebūtomis nuodėmėmis. Toks yra duotas tonas visam tarpusavio bendravimui universitete, nors iš tiesų tas, metaforiškai pasakius, parako kvapas iš „nematomo karo su pasislėpusiu priešu“, stipriausiai jaustas pirmaisiais (1948–1949) metais, pamažu ima sklaidytis. Tiktai neregys poetas Antanas Jonynas tuo pačiu neatlaidžiai kertančiu tonu tebeskaitys savo pilietines eiles. Šiaip jau užsipuldinėjimai, kapojimai, demaskavimai, įtarus kito traktavimas net ne kaip svetimo, o kaip priešo, išlieka pagrindinė santykių aiškinimosi forma. Draugiškumas inkriminuojamas kaip galimas pasirengimas įtartinais veiksmais. Dabar tai nelabai suprantama: jei, žiūrėk, pastebimi du neperskiriami bičiuliai, o ką jau kalbėti apie trijų draugų grupę, jie linksniuojami beveik kiekviename susirinkime, nelyginant kokie sąmokslininkai karbonarai, kurių žingsniai turi būti neišleidžiami iš akių. Tarp tų ganojų visą laiką minimas ir Sauka – tai poroje su Jonu Lankučiu ar su Algirdu Sabaliausku, tai kaip grupelės, susigundžiusios Užgavėnių blynais, pramaniūgas.

Universitete visą laiką esu viešumoje, kurios mokydamasis gimnazijoje sėkmingai galėjau išvengti. Čia visiems ant akių: ar auditorijoje, ar Čiurlionio 1 bendrabučio kambaryje, kur išrikiuota mūsų, pirmakursių, 17 lovų. Kasdienė viešuma, o ypač visų studijų centras – geležinės drausmės reikalaujantys mokslai: TSKP istorijos seminarai, antradieniai, skirti kariniam rengimui – kalašnikovo automatui ir pratyboms prie dėžės su smėliu, vertė užmiršti tylas valandas, kurias leisdavau su knyga rankoje. Vidiniams sąmyšiams, savęs kvo-

timams, kurie niekur neveda, ir tiek iš jų naudos, kad sieloj tik miglynas, bet kurie ir vėl traukia kaip narkotikas, dabar buvo visiškai netinkamas laikas.

Visą studijų laikotarpį buvau užkirtęs kelią į save. Kokį tikslą universitetinėms studijoms galėjau užsibrėžti, neturėjau supratimo. Užsišaldymo būseną atrodė vienintelis būdas išlikti. Knygų herojus, kuriuo tada žavėjosi beveik visi, – Žanas Kristofas³, – impulsyvi, visiems XX amžiaus klystkeliams, šunkeliams, prieštaravimams atsiduodanti, bet ir viršum jų išskylanči vienalytė asmenybė, galėjo ir turėjo priminti, koks nepanašus meno pasaulis į pilką mūsų gyvenimo prozą, nors tai buvo taip akivaizdu, jog apie tai atrodė geriau ir negalvoti. Tai turėjo būti tik savęs ugdymo pamoka. Kaip ir Martynas Idenas⁴: dantis sukandęs, išspausk iš savęs viską, ką gali.

Kažkur tarp viešumos ir privatumo tikėjo dar gyvas nervas – atviras tikėjimo šviesai. Labai brangus atrodė tas slaptas ryšys, tikinčiuosius nematomais saitais jungiantis į bendruomenę, kuri susitelkimo valandą bažnyčioje pasiryžusi būti kitokia negu įprastai – tyresnė, žmogiškesnė.

Ar iš tiesų tai tikra? Įdomu būtų išsmelkti į vidų, ką jaučia, išgyvena tie rimti suaugę žmonės šalia manęs? Svarsčiau dar vaikas, dešimtmetis, per pamaldas. Vien dėl laukiamo apsisvalymo jausmo buvo smagu sekmadieniais kartu su tėvu ir broliu traukti vieškeliu iš mūsų Degaičių į katedrą Telšių miesto centre. Taip ir į Vilnių atsivežiau tą patį pervertintą bend-

ruomeniškumo potraukį. Ir sekmadieniais žvaliai rengdavausi, dar ir kambario draugus paragindamas, į pamaldas, o prieš didesnes šventes su visais kambario bendrais pasidalydavome Mamos atsiųstais pyragaičiais.

Bet ne kaip bendruomeniškumo jausmas, o kaip šventybės paslaptis, tampanti malonės versme, tikėjimas buvo protu sunkiausiai pagrindžiamas dalykas. Tad kur dėtis su savo menku išmanymu, nes protas vis dėlto tavo vienintelis patikimas arbitras kasdieniuose gyvenimo reikaluose? Taigi, tikėjimui tavyje įsišaknyti reikalingas visiškai kitas gyvenimo būdas, o tokiam susikurti tikrai neturi tiek savyje jėgų, neturi sau jokio artimo pavyzdžio, ir visa tai atrodė vien svaičiojimais. Susipainiojęs šitoje savo metafizikoje, bandžiau aiškintis su sielos ganytojais. Bet žilas prelatas abejonėms išsklaidyti tegalėjo pasiūlyti tik populiariai parašytą vokišką knygutę apie Lurdą. Na, o Lurdo stebuklais galbūt galima, maniau, išgelbėti tikėjimą, bet jie neduoda atsakymo į sarkastiškojo Ivano Karamazovo⁵ provokuojamus klausimus. Sutaikyti žmogų su savim pačiu, išspręsti jo dilemas ir suteikti jo būties būdai deramą orumą istorijoje vienintelis žinomas būdas – Sokrato išgerti cikutos nuodai.

Hm, dabar jau *post hoc* dėstau savo (ne)tikėjimo išpažinimą, per daug sklandžiai, tik pačią abejonių šaknį reziumuodamas. Tai buvo giliai į sąmonę įsismelkusi rezignacija.

Keletą metų jaunesni negu tie, kurie nuėjo į plechavičiukus ar kitaip ieškojo būdų savo likimui pakreipti karo ir pokario sumaištyje, mes turėjome patys sau atrodyti

³ Rolland, Romain. 1946–1951. *Žanas Kristofas*. I–V. Vertė V. Šiugždinis. Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.

⁴ Džeko Londono romano „Martynas Idenas“ (jo vertimai pasirodė 1930–1931, 1946, 1964 m.) herojus.

⁵ Fiodoro Dostojevskio romano „Broliai Karamazovai“ herojus. Pirmasis romano vertimas į lietuvių kalbą pasirodė 1960 m.

gležni, infantiliški padarai. Tokie iš tiesų ir buvome: knygų randys, žuvis, išmestos į krantą. Greitai pradėjome suvokti, kad štai ateina lemiamas apsisprendimo momentas: ar mes iš to lėliukės kevalo, saugančio mūsų gležnumą, išsivaduosime ir išskleisime savo silpnus sparnelius, ar taip ir surambėsime infantiliškame bejėgiškume. Nuo jauta kuždėjo: kai nėra kito gyvenimo pasirinkimo, kaip šitas, turi pasinerti įskart į jo ledinį vandenį, ir tik taip išmokti jo nebijoti, nedrebėti, nors dar ilgai sapnuosis neapykantą skleidžiantys vyrai plieniniais žvilgsniais. Stoti į komjaunimą? Po perkūnais! Kodėl ir ne? 1950 metų pavasarį jau jaučiausi sutvirtėjęs ir lyg kokį šarvą užsiauginęs, kad galėčiau išlaviruoti aštria briauna tarp katalikiško auklėjimo įdiegto žmogiškumo ir revoliucijos teoriją grindžiančios klasinės neapykantos.

Staigus, beveik impulsyvus apsisprendimas susitapatinti su prievartą ir melą dangstančia doktrina, kuri dar prieš porą metų kėlė pasibaisėjimą, rodė stoką atsakomybės už intelektualinę visuomenės sąžinę.

To sluoksnio reti, išblaškyti atstovai, ypač Vilniuje, kur lietuviška terpė neturėjo gilesnių šaknų, buvo visai nepastebimi. Atrodė, kad taip, kaip Vilnius apvalomas nuo griuvėsių, – ir mes patys atidirbome privalomas valandas, nešiodami plytas ar sodindami liepaites gražiai suvešėsiančiame Sereikiškių parke, – kad lygiai taip iš nieko, ant plikų pamatų stojasi ir visas viešasis gyvenimas. Tačiau juk taip iš nieko nesusiformuoja garbės kodeksas su besąlygiška ištikimybe principams, su skrupulingu *noblesse oblige*⁶.

⁶ Lot. Kilmingumas įpareigoja. *O be tokio garbės supratimo...*

Reikėjo laukti atsitiktinumų, kad už mūsų vienadienės, į save įtraukiančios akademinės būties, kur aiškios gyvenimiškos problemos įgauna teorinius paaiškinimus ir pateisinimus, susidurčiau su gilesnę refleksiją, klausiančią ir abejojančią, kaupiančią mąstymo tradicija. Tai atsitiko pasinaudojus mylimos mūsų dėstytojos ir kartu katedros vedėjos⁷ palankiu dėmesiu ir įėjus į jos namus. Apsaugotam nuo opozicijos teoriniam protui čia, šituose namuose, radau alternatyvą – asmenine patirtimi, ilgamete politine veikla pagrįstą gyvenimo išmintį. Bet pradėsiu lankytis pas Lukšas dar negreitai, jau tik į studijų pabaigą, ir ypač vėliau, aspirantūros metais.

Komjaunimas 1950-aisiais jau sparčiai masiškėjo. Tai atspindėjo bendrą visuomenės politinės orientacijos posūkį – nuo sąmoningo, aktyvaus, be ko kito – ir ginkluoto pasipriešinimo, į susitaikėlišką, konformistinę kapituliaciją. Radikalus nuotaikų pasikeitimas šiuo laiku ypač ryškus asmenų, susijusių su ginkluotu pasipriešinimu, biografijoje: pasipriešinimo herojus staiga pajunta nuovargį, nes nebetenka atramos po kojomis. Šitos laiko permainos tiksliai fiksuojamos Liūto Mockūno („Pavargęs herojus“)⁸.

Tuo laiku, kai tautos dauguma ėmė taikytis prie komunistinės ideologijos, pagrindą iš po kojų pajuto slystant geras bičiulis, mūsų Telšių gimnazijos komjaunimo sekretorius Algirdas, kartu su manimi ėmėsis lituanistikos studijų. Revoliucionierių pagrindininkų sūnus, šimtaprocentinis idealistas, nieko nenuskriaudęs, kiek

⁷ 1951–1958 m. Lietuvių literatūros katedros vedėja buvo Meilė Lukšienė.

⁸ Mockūnas, Liūtas. 1997. *Pavargęs herojus*. Vilnius: Baltos lankos.

išgalėdamas kitiems padėjęs, dangstęs nuo įtaraus rajono partinio sekretoriaus žvilgsnio.

Gal negailestinga jo eilėraščių kritika jaunųjų rašytojų sekcijoje, gal nusivylimas žurnalistinio darbo konvejeriškumu, gal dar kas grynai asmeninio tiek toli pastūmėjo mūsų nė nenučiuojamą vidaus dramą, jog 1949 m. rudenį atvirame susirinkime jis padėjo komjaunimo bilietą ant stalo. Nutraukti ryšius su komjaunimu – lyg ir mesti pirštinę jam į akis tuo metu, kai per kraštą persirito dar viena, paskutinė vežimų banga, o su vežimais objektyvios to poelgio prasmės neįmanoma buvo nesusieti, – tai atrodo beprotiškos narsos aktas.

Praėjus vos pusmečiui aš jau drįsau paminti Algirdo poelgio prasmę ir, stodamas į komjaunimą, vadovavausi pakankamai racionaliais motyvais: stoju tik todėl, kad bet kokia vieša veikla nepriklausant šiai organizacijai visiškai neįmanoma. Vis dėlto stodamas žinojau, kad Algirdo iš tėvų perimtas ir visu jaunystės karščiu išgyventas socialinio teisingumo idealas – tai ir mano gairė visam gyvenimui. Ir tai liks mano pasaulėžiūros kertinis akmuo. O materialinis apsirūpinimas, gyvenimo patogumai niekada nebus savaiminė vertybė, kurios reikėtų siekti, aukojant principines nuostatas.

Metai, praleisti bendrabutyje, leido pasitikrinti šią elgesio liniją. Čia galėjau tvirtinti: graži toji jaunystės dvasinė nepriklausomybė nuo varžančių buities sąlygų. Ypač jeigu dar ji, toji nepriklausomybė, nepelnytai dosniai apdovanojama draugyste. Mano lovos kaimynas – geologas Pranas, su kuriuo sudarėm kooperatyvą padieniui primusu virtis dienos davinį – sorų košę. Pranas – doriausias kaimo vaikas, iki pana-

gių teisingas, linksmomis pašaipomis terizuojantis kambario kaimynų silpnynes. Jo siela visoms mūzoms atvira, apie mineralus jis kalba su tokiu pat įkarščiu, kaip ir apie teatrą, o bendram ūpui pakelti plėšia operų arijas. Išsiblaškęs ir nerūpestingas, niekada lovos tvarkingai nepasiklojęs, o sujauktame galvūgalyje ar kojūgalyje vis koks nors rublis užsimetęs, nors stipendija jam vienintelis pragyvenimo šaltinis, nes motina už pūdą rugių, parsineštų iš kolūkio svirno, sėdi kalėjime.

Prisimindamas draugystę su Pranu, – o ji stipriausiai mus sujungė, kol gyvenau bendrabutyje, taigi, pirmame kurse, – šiek tiek šoktelėjau atgal. Netiesioginiu būdu bandau paaiškinti kai kuriuos savo pasaulėjautos bruožus, portraukius, susižavėjimus, kurie derėjo dar ir su elgesio normomis⁹. Nes, šiaip ar taip, bendrabutis – jau nebe namai. Ypač pagal pirmųjų metų įspūdžius – tai visas Babilonas, etninių skirtybių, temperamentų, gebėjimų, interesų¹⁰.

Taip, žinoma, spontaniškas, pačios prigimties diktuojamas jaunystės troškimas veikti, veikloje, praktikoje išbandyti jėgas, čia negalėjo būti realizuotas. Užtat visi troškimai galėjo būti iškalbėti! – ir ta jaunystės privilegija patikėti savo svajonių, projektų realumu, kada dalijiesi jais su draugu, buvo vis dėlto svarbus emocinės patirties klodas.

⁹ *Jokiu būdu, ginkdie, nepamiršdamas, kad studijų metais, atitrūkę nuo daugumai mūsų bendros kaimiškosios skurdžių vargdienių realybės, mes gebėjome užsimiršti savo akademiniėje bendruomenėje lyg saugiame inkubatoriuje.*

¹⁰ *Tai ne inkubatorius, o vis dėlto pakankamai saugus uostas... Mes, bent jau kaimietukai, atitrūkę nuo valdžios prievolių neišsimokančių gimtųjų namų, čia galėjome vos įkvėpti...*

Linksma, įdomu jame pasinerti. Randi užsimiršimą nuo amžinų problemų ir nuo kasdieninių rūpesčių, įgrysusių namuose. Bunda jaunos prigimties troškimas blokti į šalį knygas ir imtis veiklos. Tie troškimai neapibrėžti, migloti, nežinia, kaip imti juos realizuoti.

Savo kurse artimai susidraugavau su Jonu Lankučiu, keleriais metais vyresniu žemaičiu iš Gargždų. Gal dėl amžiaus skirtumo atsiradęs atokumas, o ir žemaičiui būdingas pašaipus žvilgsnis ir kalbos būdas buvo tik išorinis kiautas, iš kurio jis išsiverždavo su uždegančia aistra, kai ilgus vakarus, susėdę Pilies aikštės pakraštyje, varydavome nepabaigiamas šnekas apie literatūrą, teatrą, apie mūsų, jaunosios kartos, perspektyvas įsitraukti į kultūrinį darbą – buvau papratęs visada daugiau klausytis, negu pats kalbėti, bet Jonas mokėjo neprimesti savo nuomonės, jam buvo svarbi pati bendravimo emocinė kaitra, priklausanti nuoširdumo abipusiškumui. Apskritai, tai buvo šaunus kurso draugas, į kurį dažnas kreipdavosi, ypač piniginės krizės prispirtas¹¹. Į jo draugiškumą atsiliepdamas, jaučiu lyg viduj pratrūkstant dogmatinių schemų, laikraštinių klišių suvaržytą sąmonę. Suima toks nesuvaldomas noras viską iškalbėti. Nesivaržant, savęs nekontroliuojant.

Svajojimai balsu su vienminčiu draugu atstojo ne tik dienoraštį, kurio neturėjau drąsos rašyti. Tai buvo ir pasidrašinimai prasilažyti pro savo intravertinio pasaulio aklinas sienas. Lyg ir savojo aš, plaukiojančio, neapibrėžto sudrausminimas ir įforminimas konkrečiame dabarties momente. Iš to konstruktyvaus savo tapatumo

¹¹ *Pokalbis su juo iš tiesų įgauna išpažintinio atvirumo.*

įrėminimo jutau energijos antplūdį, kurio nebežinojau nė kur išlieti. Bandyta griebtis grupinės savišvietos, lankyta P. Slizio vadovaujamas choras¹², stvertasi vienokios ar kitokios saviraiškos apsto. Taigi veikloje save atpažįsta nubundanti sąmonė.

Lemtingas supuolimas. Mūsų studentiškas aktyvumas antrame ir vėliau trečiame kurse atitiko momentą tautos gyvenime, kada aklą ginties poziciją ima keisti taikymasis prie naujų politinių, socialinių sąlygų, pozityvios veiklos formų ieškojimas. Vidinių psichologinių nuostatų pasikeitimą jautriai yra atspindėjęs lūžis minėtoje aktyvaus rezistencijos herojaus biografijoje. Gausiai dokumentuota Liūto Mockūno apybraiža¹³ pateikė įtikinamą Deksnio – herojaus, simbolizavusio visą pasipriešinimo judėjimą, metamorfozę: kaip tik maždaug apie 1950-uosius herojus pasijuto išsisėmęs – išdavė savo puoselėtus tautinius idealus ir morališkai kapitu liavo.

Totalitarinis režimas neevoliucionavo, žmogiški dvasiniai, moraliniai resursai seko. Tada norom nenorom teko bandyti įtikinti save, kad ir esamomis sąlygomis juos reikia pastiprinti. Kad ir socializme įmanoma bandyti gyventi ir dirbti¹⁴.

Tokioje išsekimo būklėje turime pasikliauti proto išradingumu, jis ras kuo atsverti vežimų siaubą ir užčiauptų bur- nų realybę. Intelektualinėje kazuistikoje, ypač žiūrint iš saugaus nuotolio, visada būdavo atrandamas ryšys tarp marksis-

¹² Pranas Slizys (1915–2004) – vargonininkas, choro dirigentas, pedagogas, kompozitorius, 1948–1975 m. buvo Vilniaus valstybinio universiteto akademinio mišriojo choro meno vadovas ir dirigentas.

¹³ Mockūnas, Liūtas. 1997. *Pavargęs herojus*. Vilnius: Baltos lankos.

¹⁴ *Bailus protas ieškojo būdų...*

tinės doktrinos ir humanizmo, kaip šitos doktrinos ateities perspektyvos. Neatsitiktinai ir tokio nepriklausomo ir neįbauginamo intelektualo kaip Algirdas Julius Greimas kiek vėliau, 1962 metais, prasi-tarta, beje, liečiant to paties Deksnio atve-ji: „Socializmas yra vis dėlto ir visų pirma humanizmas“¹⁵.

Taip ir mudviem su Jonu tada atrodė, kad socializmo idealai, nepaisant visų ma-tytų žiaurumų ir neteisybių, atitinka pa-žangos keliu einančios žmonijos siekius. Ir mes manėme, kad jeigu suvoksime vyks-tančių procesų mastabiškumą, neapkadami nuo savo patirtų nuoskaudų, mes lygiuosi-mės į avangardinę žmonijos mintį.

Mes, aktyvesnieji, linkę į visuomeni-nę veiklą, anuo laiku nesusimąstėme, nes buvo ir patogu nesusimąstyti!, kad esame apžavėti ideologinio lozungo: jaunimas pašauktas kurti naujo pasaulio. Kurti naujų žmonių santykių. Jaunime, pirmyn!

Komunizmas, ne tik kuo greičiausiai atsiribojęs nuo ankstyvesnių santvarkų, bet ir apsiskelbęs esmingu globaliniu lū-žiu, kažkokia visiškai nauja pradžia, – ir vienu, ir kitu atžvilgiu elgtasi taip pat, kaip praetose epochose, – buvo reikalingas jaunimo – to lokomotyvo, tempiančio į ateitį. Bet jaunimas, įkinkytas į istorijos procesą ir tik jam tarnaujantis, kad tokią didžią misiją pateisintų, turėjo atsižadėti pačios jaunystės teisių ir laisvių. Kol šitos tiesos savo kailiu nepatyrėme...

Komunizmas – „vienintelė naujųjų lai-kų santvarka, nuo pradžios iki galo išgal-vota teoretikų ir svajotojų“ (R. Legutko). Ir ateities šturmovimo politinis imperaty-

vas, kuriam turėjo tarnauti jaunimas, buvo grynas išprotavimo vaisius. Tai išprotavi-mas, manipuliuojant patiklumu, entuziaz-mu, pagaliau idealizmu – savybėmis, puo-šiančiomis jaunystę. Visa dvideidiškumo esmė, atsiskleidžianti lyginant komuniz-mo teoriją ir praktiką, ryški kaip ant delno politikoje, taikytoje jaunystei. Šią esmę patirti savo kailiu mums buvo didžiausias likimo burtas.

Mūsų jaunystė, trykštanti visuome-niško aktyvumo entuziazmu (konkrečiau: „Lelijos“ siuvimo fabriko šefavimas, bendravimo ir bendradarbiavimo planai), buvo perdėm baisiai nejaunatviškai atsar-gi ir apdairi kiekviename savo žingsnyje. Mes žinojome, kad gyvenimą turime pe-reiti kaip minų lauką. Žingsnis į šalį – ir lekiam į orą. Gyvenimo varžytuvėse nė vienas nuklydimas į šalį nebus užmirštas.

Pažįstami berniukai, dviem klasėm žė-miau už mus mokęsi Telšių gimnazistai, nuteisti šachtų darbams į Vorkutą, nes, pasirodo, buvo susibūrę į pogrindinę or-ganizaciją. Žinojom ne tik tai, kad jie jau paženklinoti visam gyvenimui, bet ir kokia neištrinama dėme suterštos jų artimųjų biografijos. Gerai supratome, kad naudo-jamės ypatinga privilegija – studijuoti, kai kitiems klasės draugams, sakyk, laimė, neišvežtiems, apie aukštąjį mokslą nebuvo ko nė svajoti. Vis tik kokia atsakomybės našta užkrauta mums už šitą privilegiją!

Kaip primityviai, grubiai diegtas aklo klusnumo, nuolankumo kodeksas, organi-zacijos vadovams nėmaž nesivaržant ap-sijuokti dėl „šventeiviško uolumo“. Mūsų pasivaišinimas su draugais Užgavėnių bly-nais kaip religinių prietarų recidyvas buvo apsvarstytas komjaunimo biure su princi-piniu aplombu, kumščių daužymu į stalą,

¹⁵ Greimas, Algirdas Julius. 1991. *Iš arti ir iš toli: Literatūra, kultūra, grožis*. Vilnius: Vaga, 313 p.

vėliau buvo linksniuojama iš visų tribūnų, net aukščiausios, universitetinės, ir viso šio anekdoto istorija buvo prisimenama pusantrų metų.

Tokia mūsų legitimuota jaunystė – primygtinai kartoju: ne ana beatodairiškoji, narsioji, į kalėjimą sodinamoji – negalėjo įbrėžti patvaresnio pėdsako į krašto dvasi- nį peizažą. Jaunystė, kuriai neleista susi- vokti esant jauna, neišnaudoja savo didžio- jo pranašumo – tik vieną kartą, tik šituo ypatingu jaunystės laiku atsiveriančios nei- išsemiamai turtingos jausmų skalės. O dar labiau emocijos brandumo, įtikinamumo jėgos, įgalinančios ją veržtis, kur protas nepasiekia. Galėjome žavėtis filomatiškąja jaunyste, galėjom jai pavydėti, bet iš kur galėjo rasti mūsų nutrūktgalviškumas.

Filologijoje kartkartėmis vis atgimda- vo filomatų jaunystės mitas. Bet iš tiesų juk jau nė kalbos nebegalėjo būti apie tą, sakykime, filomatišką būseną, kai mes jaučiamės apkerėti, perpildyti mūsų pačių emocijos, dėl kurios, anot J.-P. Satri'o, tik ir įgyjama įtikinamumo jėga! Ar anų toli- mų laikų filomatai, ar aušrininkai, varpi- ninkai, ar vėlesnių sąjūdžių jaunimas, iki pat kūrybingosios karo metų kartos – kiek- vienas toks etapas tapo mūsų atminimo vertas stiprus energijos išlydis. Mūsų stu- dijų metais, taip pat ir vėliau, neįmanomas buvo slaptas jaunystės sąmokslas, ir ne tik tai – neįmanoma jaunystės vieša manifes- tacija, konkrečiai – savo „kartos“ placdar- mas. Pati kartos sąvoka.

Kriminališkai baidi buvo sambūrio idė- ja, o juk tik joje gražiausiai įsikūnija jau- nystės narsa, bekompromisiškumas, mak- simalizmas.

Mūsų studentiška jaunystė siekė ras- ti sau vietą kultūrinėje dirvoje. Kurdami

savo ateities planus, mes, visų pirma, tu- rėjome pasijusti teisėti praeities paveldė- tojai. Tiktai šitaip negatyvi sprogdinamoji jaunystės galia, nukreipta prieš gyvenimo pelėsius, išsisėmusias idėjas, atsveriami naujų, kitų gyvastingų šaltinių paieškomis. Bet kaip tik nuo tų šaltinių mus atskyrė politinis užkeikimas. Visi tiesioginės mūsų kultūros lobynai, sukaupti tarpukario de- šimtmečiais, subrandinti iki profesinio meno lygio, brutaliai išbraukiami iš atmin- ties, nes to meno kūrėjų didžioji dauguma pasitraukė iš Lietuvos į vakarus.

Meno, literatūros raidai nebuvo tokio svarbaus vardo, kurio atžvilgiu būtų pada- ryta išimtis. Buvęs nebuvus V. Krėvė, nuo to literatūra nei labai praturtės, nei ypač nuskurs, – rašytojas į literatūrinę apyvartą grąžintas tik po mirties, mums jau baigiant mokslus¹⁶. Ir dailininkų bendruomenė tu- rėjo taikytis su griausmingu M. K. Čiurlio- nio, kaip mistiko ir dekadento, pašalinimu iš meno korifėjų¹⁷.

Taip neatpažįstamai iškreipiamas isto- rinės realybės vaizdas. Taip savavališkos kontrolės sietas aneksuoją pačią kultūrinės

¹⁶ 1944 m. liepos mėn. Vincas Krėvė su šeima pa- sitraukė į Austriją, vėliau gyveno JAV. 1946 m. sausio 18 d. nutarimu Nr. 31a Lietuvos TSR Liaudies komisarų taryba (pirmininkas Mečislovas Gedvilas) pašalino profesorių Vincą Krėvę-Mickevičių ir Mykolą Biržišką iš LTSR Mokslų akademijos tikrųjų narių ir paskelbė juos „tėvynės – Sovietų sąjungos išdavikais“. V. Krėvės kū- ryba buvo uždrausta: knygos išimtos iš bibliotekų ir iš mokyklų programų. Lietuvių literatūros klasiko knygos Lietuvoje vėl pradėtos leisti 1955 m.

¹⁷ 1950 m. „Literatūroje ir mene“ paskelbtame A. Kamensko straipsnyje M. K. Čiurlionio kūryba buvo sukritikuota kaip idealistinė, permelkta misticizmo ir dekadentiškumo. 1956 m. pasirodė pirmasis V. Lands- bergio rašinys apie M. K. Čiurlionio kūrybinį palikimą. Rimtesni svarstymai šia tema prasidėjo tik 7 dešimt- metyje (plg. Andriūšytė, Rasa. 2002. M. K. Čiurlionio kūrybos recepcija ir reprezentacija XX a. antroje pusėje. *Menotyra* 2).

vertybės sąvoką. Praeitį, kaip tokia, nei įdomi, nei pamokanti, taip selekcionuojama, kad joje liktų tik šiandieniniams poreikiams praverčiantys duomenys, faktai. Socialistinis revoliucinis judėjimas laikomas istorinių įvykių smagračiu, o istorija geografiškai koncentruojama ties Rusija nuo pat tolimųjų jos valstybingumo ištakų (Urartu valstybės), nes čia šis revoliucinis judėjimas pasiekė epogėjų. Taip režisuojant istorinius procesus tariamos pažangos labai, neišvengiamai aukojamas istoriškai vėluojančių tautų indėlis į civilizacijos raidą. Gražiausi Lietuvos istorijos puslapiai, kada tauta įstengdavo nusikratyti demoralizuojamai ją veikusių menkumo ir silpnumo kompleksų, kaip tautinio atgimimo judėjimas su „Aušra“, „Varpu“, knygnešyste, buvo subjauoti, išniekinti, pritaikius Lenino mokymą apie dvi kultūras vienoje nacionalinėje kultūroje.

Natūralus žmogiškas poreikis yra suvisuotinti esminę patirtį. Išskaidrinti tautos kultūrinį podirvį, kad pasijustum visavertis pasaulio pilietis. Bet tautinio menkumo savijauta, man istorinio kelio įteigta, yra našta, po kuria aš pats negaliu išsitiesti. Jeigu taip, tai ar turiu objektyvumo matą ne tik praeities, bet ir dabarties reiškiniams tirti ir vertinti?

Dėstomi dalykai universitete, kaip dažniausiai, turbūt, esti, nesudarė vieningos sistemos. Istorijos-Filologijos fakultete¹⁸, kaip tada mūsiškis fakultetas vadinosi, istorija buvo bendrasis mokymo pagrindas, bet nebuvo dėstomas mokslas (šiandien jis būtų vadinamas istorika, ir svaičioti apie jį – tuščias reikalas), kuris būtų iš esmės

¹⁸ Po karo, 1944 m. Vilniaus universitete įkurtas Istorijos-Filologijos fakultetas, kuris tik 1968 m. reorganizuotas į du atskirus fakultetus.

kėlęs istorinio objektyvumo ir ideologijos priešpriešas. Kokios ašies mūsų žinioms trūksta, kodėl dėstomi kursai perdėm ne-problemiški, perdėm tik pozityvistiniai, empiriniai, apžvalginiai, – šių klausimų mes patys sau nebandėme kelti. Negalėjom dar būti tokie išmintingi, o tuo labiau, tokie drąsūs, tą sąmonės gelmėje kirbantį nepasitenkinimą viešai pareikšti.

Kada istorijos mokslas buvo taip be gailėsčio ideologizuojamas, jo savaiminę vertę visiškai ignoruojant, literatūros istoriniuose kursuose žavėdavo bent dėstytojų impulsyvios pastangos emocionali atgaivinti, prakalbinti praeities įvykių faktus, suteikti jiems psichologiškai mums artimesnį turinį. Meilės Lukšienės paskaitos apie XIX amžiaus pirmosios pusės lietuvių literatūrą buvo akademiškai nesudrausmintos gyvos improvizacijos apie šviesuolius, kultūrininkus kaip „iškilėlius“, pranokusius savo laiką. Tegu tai ir ne ypačiai originalus požiūris, bet jis šiaip ar taip grindė atvirą santykį su dėstomu dalyku, paskaitai teikė intelektualinio nuotykių žavesį ir studentišką auditoriją lygiateisių partnerių teisėmis įtraukdavo į to nuotykių išgyvenimą. Buvo, tiesa, šioje partnerystėje ir pavojus piktnaudžiavimo rodomu pasitikėjimu. Sunku atsispirti šitokiai pagundai, ypač, jeigu jauna žilagalvė dėstytoja, išminties ir meilės įsikūnijimas, staigiu žingsniu atkaukšinti į Universitetą visu prospektu iš namų Mickevičiaus-Kęstučio gatvių kampe, iš tiesų nebuvo koks neprakalbinamas sfinksas, neprieinamas laisvu nuo paskaitų metu.

Iš studentiškos vyrijos, kuri visa buvo neabejinga Močiutei, kaip ją vadino Just. Marcinkevičiaus ir V. Mikuličiaus kursas, aš neabejotinai galėjau pasidi-

džiuoti didesniu nei kam kitam rodomu palankumu. Nelabai aptašytas vyrukas „iš kaimo“, vilkintis vis tuo pačiu pigiu treningu, susitaupytu iš stipendijos, prašyte prašėsi paauklėjimo dėl vėlavimo, nenustygstančio šurmuliavimo, prakalbintas, kita vertus, pasirodė nekvailas, apsiskaitęs, turintis literatūrinę nuovoką. Vyrukas jokių konvencionalumų nenorėjo pripažinti, jo emocinio bendravimo poreikis su dvasiškai artimais žmonėmis buvo beribis, todėl barjeras tarp Dėstytojos ir studento, aišku, greitai turėjo sutirpti. Nejučiom atsirado įprotis prisitaikyti po atskaitytos paskaitos ir susirasti bendros kalbos visam ilgam keliui iki Žvėryno. Deja, dėstytojai netrukus teko pasigailėti savo nuolaidžiavimo. Tokie gudruoliai, ką mes ten braidy-sime po biografinių, istoriografinių faktų tirštumą! Su aiškiu nusivylimu, jausdama išduotą pasitikėjimą, pasiūlė studentėliui pakartoti kursą ir perlaikyti egzaminą.

Taigi nuo antro kurso į mokslus universitete rimtai nebeįstengiau žiūrėti. Ėmė atrodyti, kad problemas, su kuriomis susiduria dėstytojai savo dėstomuose kursuose, mes, studentai, spręstume ryžtingiau. Mat viena iš ideologinių kampanijų, kurios – viena prieš kosmopolitizmą, kita, žiūrėk, jau atvirkščiai – prieš nacionalizmą, – prasidėjusios Maskvoje, sudrumsdavo ir studentų protus, įskeldavo literatū kūrybinio būrelio ginčus, žadėjo pajudinti iš mirties taško literatūros mokslą. Buvo pasmerktas vulgarus sociologizavimas kaip literatūros aiškinimo būdas, vienintelis, kaip atrodė, nenusižengiantis marksizmo ir raidės dvasiai. Atspindžio teorijoje, kurios tarybinė estetika laikėsi šventai, buvo padaryta esminė korekcija: ne pats tikrovės reiškinių

tipizavimas nulemia kūrinio vertę, o šito tipizavimo įtikinamumo galia.

Taip įteisinamas meninės įtaigos atskleidimas kaip pricipinis reikalavimas.

Lyg kažką nauja atradus, ko nuo Antikos laikų nebūtų žinota. „Literaturnaja gazeta“ puslapiai atsiveria temperamentingai kritikai, žvilgsnį nukreipiančiai į kūrybos įvairovę ir ieškančiai jai adekvataus nusakymo būdo (išsivaduojama iš baisaus minties sąstingio, bejėgiškai šliaužiant kūrinio iliustratyviniu tikroviškuoju paviršium). Literatūra įmanoma stebėtis, grožėtis, sielotis, kaip intymiai asmeniškai vertybe! Tai reiškė viena, – kaip man atrodė, – sekti V. G. Belinskio¹⁹ pavyzdžiu. Kritiko, kuriu žavėjaisi nuo gimnazijos laikų.

To literatūros išjautimo man ir mano draugams kaip tik ir stigo mums dėstomuose literatūros kursuose. Savo nepasitenkinimą gromuluodami, mes, suprantama, neatsižvelgėme į prokrustiškai nubrėžtus rėmus, į kuriuos visą pirmąjį pokario dešimtmetį ir vėliau buvo grūdamas literatūros mokslas. Nenučiuokėme, kad daugiausia įtempto juodo triūso iš dėstytojo pareikalaudavo akademiniam literatūros istorijos projektui, literatūros dėstymo programai iki milimetrinio tikslumo šlifuojamos personalijų ir literatūrinių kryptių aptarimo formuluotės, neklaidingos marksistinės diagnozės, istorijos kaip klasių kovos supratimo kontekste turinčios išsaugoti bent apytiksliai literatūrinio fenomeno bruožų. Nepamirštas buvo K. Korsako „Literatūros ir kritikos“ triuškinimas 1948 m.²⁰

¹⁹ Visarionas Grigorjevičius Belinskis (1811–1848) – rusų literatūros kritikas, filosofas, visuomenės veikėjas.

²⁰ Kostas Korsakas buvo pasmerktas už nemarksistinį požiūrį į literatūrą straipsnių rinkinyje „Literatūra

Literatūros mokslas, kuriame K. Korsakas pripažįstamas vieninteliu orių marksistinės metodologijos idėjiniu autoritetu, negalėjo sau leisti nė vieno netvirto žingsnio, taip vildamasis atgauti pasitikėjimą savimi. Metodologinės hiperkritikos savikontrolė iš pat šaknų turėjo pakirsti žavėjimąsi literatūra, kaip jos supratimo esminę sąlygą.

Tad tokiems studentams, kaip mudu su J. Lankučiu, tik ir galėjo atrodyti, kad pasiskaitę „Lit. gazietos“²¹ – mes tikri kolumbai, atradę naujus, pas mus nepažįstamus literatūros akiračius. Laimė, neilgai tesidžiaugėme tokia plevėsiška tuštybe – abu pačiu laiku gavome literatūrinio darbo. Jonas tapo kritiku, „Literatūros ir meno“ bendradarbiu, aš ėmiausi redaktoriauti Grožinės literatūros leidykloje. Studentišką tuščia garbį aplombą reikėjo palenksti krapštukiško darbo regulai. Redaktoriavimas leidykloje davė ne mažiau naudos negu studijos. Parengė redaktoriaus profesijai – šiek tiek filologiškai, o daugiau psichologiškai – pirmame kurse išeitas J. Balčikonio²² mokslas. Profesorius J. Balčikonis su gerokai už jį jaunesniu J. Lebedžiu buvo reikliausi, todėl ir autoritetingiausi iš dėstytojų. Skirtumas tarp jų buvo tas, kad J. Lebedžio seminarams ir egzaminui buvo įmanoma pasirengti – reikalavimai buvo metodiškai pagrįsti ir aiškūs. J. Balčikonio dėstyto

ir kritika“ (1949). Rašytojų sąjungos valdybos svarstymų pagrindu anonimiškai „Literatūros ir meno“ redakciniame straipsnyje ankstesni K. Korsako darbai apibūdinti kaip ideologiškai riboti ir pasenę, o sovietiniai – stokojantys marksistinių išvadų ir bolševikinio karingumo (plg. Gudaitis, Leonas. 2010. Uždusinti žodžiai: sovietinė cenzūra pokario Lietuvoje. *Metai* 5–6).

²¹ „Литературная газета“ – Rusijos kultūrinis ir politinis savaitraštis, leidžiamas nuo 1830 m.

²² Žymus lietuvių kalbininkas Juozas Balčikonis (1885–1969) Vilniaus universitete dėstė 1944–1960 m.

Bendrojo lietuvių kalbos kurso programa turėjo būti tiesiog neaprepiamai plati, bet profesorius tenkinosi kažkokiu minimumu, o tą apimtį studentams nelengva buvo įspėti. Žodžio pirminės reikšmės primatas, laikraštinės vartosenos niveliuojantis poveikis – šios bendros gairės reikalavo ne mokyklinių žinių, o gyvo kalbos jausmo. Jam skatinti ir puoselėti buvo skirti pasisėdėjimai profesoriaus namuose prie arbatos, vaišinantis jo paties kopinėtu medum ir gliaudant Haufo pasakų vertimą. Pratybos – lyg mažos namų šventės. Tartum pati lietuviško sakinio sandara pakviptų medum. Tai buvo pamokos, kaip su meile turime įsiklausyti į gimtojo žodžio spalvas ir pajusti tai, ką būtų galima pavadinti kalbos kūrybine galia.

Įgytos stilistinės nuovokos pakako įveikti bandomąjį redagavimo testą, juoba, kad savo kompetenciją mane tikrinusio prityrusio vertėjo D. Urbo²³ akyse mokėjau įtvirtinti pavyzdžiais iš Žemaitės leksikos. Atrodo, padariau visai pusėtiną įspūdį. Taip, rekomenduotas Lukšienės, įkėliau į leidyklą vieną koją, o nuo trečio kurso jau buvau priimtas ir į redaktoriaus etatą Aldonos Liobytės²⁴ vadovaujamoje Vaikų ir jaunimo literatūros redakcijoje. Iš karto gavau man asmeniškai patiktą vertimo

²³ Domykas Urbas (1908–1996) – lietuvių meninio vertimo klasikas, iš rusų, prancūzų, vokiečių, latvių, lenkų, jidiš kalbų išvertęs apie 50 knygų. Minėtinos: F. Rabelais „Gargantua ir Pantagruelis“, F. Dostojevskio „Lošėjas“, „Užrašai iš mirusiųjų namų“, L. Tolstojaus „Prisikėlimas“, Šolom Aleichemo „Tevje pienininkas“, Émile'io Zola „Moterys laimė“, H. C. Anderseno, Ch. Perrault, rusų liaudies ir daugybės kitų pasakų ir t. t. Daugiau kaip dvidešimt metų dirbo „Vagos“ leidyklos redaktoriumi.

²⁴ Aldona Liobytė-Paškevičienė (1915–1985) – Lietuvos vaikų rašytoja, dramaturgė, vertėja, aktorė. 1949–1961 m. Grožinės literatūros leidyklos Vaikų ir jaunimo literatūros redakcijos vedėja.

rankraštį, kurį turėjau suredaguoti, duoti perrašyti mašininkei, sutikrinti korektūrą, išsiųsti į spaustuve, vėliau perskaityti skiltis ir laužinį, galiausiai ir signalinį egzempliorių. Globa ir kontrolė buvo minimali, visose operacijose turėjau manytis savarankiškai. Mėnesio norma buvo 6–7 spaudos lankai, tad per du mėnesius reikėdavo suredaguoti vidutiniškos apimties, beveik vien tik verstinės literatūros knygą, tuo pačiu metu kontroliuojant kitos ar kitų suredaguotų knygų leidybą. Terminai pakankamai glausti, ypač jei pirminis tekstas vertėjo neištemptas.

Šitame knygų gamybos konvejeryje smaguriauti literatūrinėmis grožybėmis ne labai tekdavo. Retai kliūdavo toks laimikis, kaip V. Biankio „Miško pasaka“²⁵. Dominavo A. Gaidaro²⁶ pavyzdžio pionieriška tematika. Jokio vertimo iš Vakarų klasikos. Vis dėlto stilistinė mankšta teikė savotišką malonumą, ypač kad ja buvo susirūpinę ir vienas su kitu bendrais rūpesčiais dalijosi visas Leidyklos kolektyvas. Galėtum beveik pamanyti, kad visą laiką sukdami galvas dėl konkrečių idiomų adekvataus vertimo, mes pasišvenčiame kalbos ezoterikai. Tas kūrybinių kalbos galių savyje žadinimas, vaizdinės atminties kratymas su tik taip užsidirbtais džiaugsmingais „Eureka!“

Iš apsilankančių vertėjų, leidyklai talkinusių žmonių, labiausiai įsiminė Matas Untulis, nedidukas, su kuprele, šviesaus, įkvėpto veido. Žiūrėk, ateina nušvitęs ir nerimsta pasidalyti turguje iš žmonių išgirstu žodžiu: šiaušus, šiauši. „Šiauši medžiaga! Va, kaip gražu.“

²⁵ Biankis, Vitalijus. 1953. *Miško laikraštis*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.

²⁶ Arkadijus Golikovas (Gaidaras) – sovietmečiu laikytas populiariausiu vaikų rašytoju. Poetizavo karą, išgarsėjo apysaka „Timūras ir jo būrys“ (1940).

Kasdieninė darbo, derinamo su studijomis, įtampa mokė branginti atokvėpio valandas. Yra laikas būti jaunam! Tegu ir ne dvasinės jaunystės prasme. Nusimesiti rūpesčius ir problemas, pajusti savyje sveikos prigimties galią, pridurti prie jos sustiprinantį kolektyvinio gaivalo rezonansą – kada balsingi vyrai užplėšiamė dainą ar šaipomės vienas iš kito, kaip ant drąsos paėmęs Jonas ieško vienuolikto lango, kur gyvena Regina, ar sukeliame griausmingo juoko uraganą – ho-ho-ho! – Tarybinių tautų literatūros dėstytojui dar tik susiruošus skelti linksmą anekdotą.

Leidykloje, kai mūsų jaunų susidarė jau visas būrelis, nedaug tereikia, kad leistume sau plaučius pravėdinti: ho-ho-ho ir ho-ho-ho. Bet čia, be linksmos vyrijos, yra dar ir Aldona Liobytė, atplasnėjusi iš kažkokios nežemiškos fejeringos. Negalėjau patikėti: gražutė panelytė, pirmoji sutikta Leidyklos vestibulyje, kuri smaginosi menkiausia proga galėdama paleisti papliūpą smailių spygliukų, visą pokalbio mizansceną užbaigti kvatokliškais sidabriniais varpeliais, toji panelytė ir besanti mano ieškoma drg. Vedėja. Visam šauniam padūkimui, grandioziniam planams pasitelkti naujus autorius, ypač jaunus talentus knygoms iliustruoti, mano redaktorstės metais dar nebuvo atėjęs laikas, dar buvo per daug gilaus įšalo. Savo proto kritinį skalpelį A. Liobytė galėjo gražiausiai parodyti tik kai atsirado pirmųjų, jaunatvišku šviežumu alsuojančių K. Sajos, R. Lankausko kūrybinių – kontrastas grafomaniškai mažakraujystei, su kuria ji kovėsi liūto narsa.

Bičiulystė su Aldona Liobyte užsimezgė visam gyvenimui. Ji gavo kovos krikštą, kai 100 procentų per mano nerūpestingumą kito leidyklicio P. Veličkos verstoje, mano

redaguotoje knygoje buvo suvelta Stalino citata – anais laikais kraupus nusizengimas, užtraukiantis liūdniausias pasėkmes. Ir štai mūsų trejetas su vedėja Aldona priešakyje atsiėmė mums priklausančius pipirus namuose ant kalno Sierakausko gatvėje iš Glavlito viršininko pavaduotojos M. Chodosaitės²⁷ ir leidžiasi beprotiškai kvatodamas iš laukiančių nuobaudų, tremties ar kalėjimo. O likimas Chodosaitei iš tiesų parodė špygą – staiga pasimirė Stalinas, ir mums egzekucija buvo atšaukta.

Laikas pagal įtemptą dienotvarkę bėga pašėlusiai greitai. Energija, jaunystėje plūstanti per kraštus, buvo sutelkta atlikti leidyklinei normai, nueiti bent į E. Meškausko paskaitas ir pratybas, V. Mykolaičio spec. kursus apie P. Cvirką, Lazdynų Pelėdą, Žemaitę, kurie, prisipažįstu, nedarė to įspūdžio, kurio tikėjomės (įsiminė paskaita apie Žemaitės realizmą). Kurso ar mokslinio būrelio susirinkimai, choras, sporto treniruotės, be to, reikia dar referatą rašyti ar versti iš Leidyklos pasiimtą knygą. Dienų šiupinys. Jame nebelineka laiko kada esmingai apie save ir savo laiką pamąstyti.

Apie tokį trūkumą nepagalvoju, nes, atrodo, vis mažiau vien tik sau beprikliausau. Mano šeiminė padėtis pasikeitė, turiu prisiminti rūpestį ne tik už save, bet ir už tėvus. Nes dabar, nuo antro kurso, kai brolis atvažiavo studijuoti, visa šeima vėl gyvename kartu. Tėvams pavyko atsikratyti užpelkėjusios Degaičių žemės, iš kurios neįmanoma susirinkti grūdų prievolei, ir susirasti Vilniuje, Zarasų gatvėje, vieno kambario butą mūsų bendram gyvenimui. Tėvui jau 70, bet jis per mamos giminę dar įsidarbino

budėtoju Ryšių klube. Pridėjus manąjį redaktoriaus atlyginimą, mudviejų su broliu stipendijas, verčiamės visai neblogai. Niekada ir vėliau nesijaučiau taip pasiturimai, kaip studentaudamas.

Iš prabėgusio nelengvo gyvenimo likęs gaižulys, negalių našta, virtuviniai rūpesčiai ir džiaugsmeliai, deja, – toks yra tas senos, rutiniškos buities ratas, kuriame, šiaip ar taip, per ankšta jaunam. Prisitaikydamas prie savo artimųjų pažiūrų, įsitikinimų, kad tik neimčiau ir pats kasdien dėl ko nors aimanuoti ir bambėti. Toks užkrečiantis ir prie žemės spaudžiantis senoliškas rentavimas.

Bet kadgi tai netiesa. Namuose aš tik svečias. Kaip išeinu rytą, taip ir beparsirandu vidurnaktį. Nė motais man nykus buitinių rūpesčių akomponentas. Aš susiradau savo sielai artimą žmogų ir nuo šiol pasaulį matau jau kitomis akimis – lyg ir erdvesnį, didesnį, skambesnį. Draugystė, perauganti į meilę, apdovanojo dvigubų pajautų galia.

Mudviejų pažintis dar gimnazistinė. Bet Telšiuose aš nepriklausiau kūrybiniam būreliui, kurio žvaigždė ji buvo: poetė, susilaukusi triukšmingų aplodismentų ir rūšios, neigiamos rajono partijos sekretoriaus rekomendacijos, stojant į universitetą, už žvarbius Rytų vėjus eilėraštyje, perskaitytame miesto salėje surengtame literatūros vakare. Tik iš tolo, slampinėdamas pasieniais, stebėdavau ją ir gimnazijos šokių salėje, kai ji kaip ant sparnų skriedavo valso sukūringas figūras.

O štai nuo antro kurso su nuostaba ėmėme suvokti, kad draugų būryje mudu turime daug ką pasakyti tik vienas kitam. Kad jos gyvų žiburiuojančių akių žvilgsniu nuo šiol esu kas žingsnis palydimas. Kad besiplaikstanti jos raudona suknelė

²⁷ Marija Chodosaitė – aktyvi LKP veikėja (dirbo LKP CK sektoriaus vedėja, LTSR Ministrų Taryboje ir kt.).

ir neklusnios garbanos lyg tiesaus, nepriklausomo būdo simbolinė manifestacija siunčia tik man įspėjamus paslaptinius jausmų signalus.

Mudu krežiškai vienas kitu turtingi. Ir dar vis neatsidžiaugiam pažinto netikėto artimumo svaiguliu. Viešumoje mums jokio reikalo afišuotis ilgesingais žvilgsniais ir pakuždų paslaptimis. Tiktai vėlai vakare Žvėryne Blindžių gatvele pareiname ranka rankon, kaip jausmų neslepiantys įsimylėjęliai.

Trejus metus mudu taip. Vienas ir antras dirbame. Ji – kad padėtų ištekėjusiai ir vaikelio susilaukusiai seseriai, su kurios šeima kartu gyvena. Dirba laborante Aukštojoje partinėje mokykloje. Ir aš kasdien vėl vakarą ateinu laukti, kada užges šviesa jos trečio aukšto lange, kad galėčiau palydėti namo, vis prieš tą pačią sankryžą žingsnį stabdydamas ir bučiniiais apipildamas.

Studijoms baigiantis artimų draugų būrelyje tos pačios Blindžių gatvelės namuko palėpėje buvo atšvestos mudviejų vestuvės.

O kas toliau? Kaip jausmų mūšą išlydysime į buities prozą? „Gyvensime kartu su tavo tėvais. Tu juos myli, jais rūpiniesi, ir aš neturiu teisės jų nuo tavęs atplėšti“, – ji pasakė kietai. Nebuvo jokių galimybių ją perkalbėti.

Turbūt tiesiog nežinojome, ką toliau veikti su savo jaunyste. Mums reikėjo kažkokios prasmingos išeities. kažko daugiau negu blaiviai, su protu veikiant, pasiekiamo. Mums buvo reikalingi didesni, ne vienedieniai tikslai, juk buvome tie knyginiai idealistai, kurie veržiasi apglėbti pasaulį. Tarnauti kitiems, aukotis. Gyvenime išsilgę herojinio mosto, kaip galėjome apsireiboti savanaudiška laime tarp keturių sienų.

Tai buvo vienas sąmoningas pasirinkimas. Antras pasirinkimas – nestoti į partiją.

Baigtos studijos. Stojau į aspirantūrą toje pačioje mūsų katedroje. Iš leidyklos buvau išleistas su sąlyga, kad į mano vietą ateis mano žmona. Aspirantūros metams einant į pabaigą, o gal jau ir pradėjus dirbti asistentu, mudu su bendrakursiu, taip pat aspirantu Juozu Stoniu išsikvietė jau prorektorium tapęs mūsų išmintingasis filosofijos dėstytojas Meškauskas ir pasiūlė rašyti pareiškimus į partiją. Pasiūlymas buvo perdėm draugiškas, neprimygtinis, ko gero, ir siūlytojui, pačiam dar neseniai, taip pat beveik per nevalią, į partiją įrašytam, ne itin malonus. Abudu su Juozu pasiūlymo atsisakėme.

Žinojom, kad tiktai partiečiai, kurių kol kas vis dar buvo tik nedidelis procentas, tegalėjo legaliu būdu kažką visuomeniškai naudinga nuveikti. Bent jau išsiaiškinti dažnai isteriškai išpučiamas ideologines problemas, apginti neteisingai apkaltintuosius. Partinis bilietas – realus galios ženklas. Geranoriškas, santūriai išmintingas išvairavimas per įvairias periodiškai surengiamas kampanijas Literatūros katedrai, žinojom, būtų didelė paspirtis. Ir vis dėlto nesiryžau šitam amžinam, iki gyvenimo pabaigos nenutraukiamam sandėriui. Nejaučiau savyje herojinės valios, kad būčiau tikras garbingai atsilaikysiąs prieš geležinį nomenklatūrinės kastos diktatą, o gal ir prieš saldžias karjerizmo pagundas.

Iš paminto žmogiško orumo kilo instinktyvus pasipriešinimas brutaliai prievartavimui, į žmonių tarpusavio santykius diegiančiam klasinio antagonizmo moralę: kas ne su mumis, tas prieš mus. Visa dvasinė sfera buvo kiaurai persunkta, juodai apnuodyta tomis priešo paieškomis. Ryškus liudijimas – to meto literatūra, beveik patologiškai pagiežinga, net ir prityrusių rašytojų plunksna sukurta: A. Vienuolio

„Puodžiūnkiemis“, I. Simonaitytės „Pikčiurnienė“, T. Tilvyčio „Usnynė“²⁸. Kažkur reikėjo ieškoti kito atspirties taško.

Toji atspirtis gali būti mano vidinė patirtis, jausmų branda, tiesiogiai nepriklausanti nuo išorinių įvykių srauto su jo antagonizmais. Ne, tokios opozicijos aš negalėjau, žinoma, logiškai išmąstyti.

Bet aš natūraliai turėjau prieiti tokį ontologinį pateisinimą lyrinei kūrybos formai, kurią pasirinkau disertacijos tema. Salomėja Nėris, mano nagrinėjamoji autorė, laimingu būdu buvo išlaisvinta iš socialinių-klasinių definicijų gniaužtų (reikšminga A. Venclovos rašyta jos biografinė apybraiža „Raštų“ tritomyje²⁹) ir jos lyrika buvo leistina analizuoti tokiu būdu, kokio lyrikos prigimtis nusipelnė, be išankstinių apsidraudimų ir išlygų dėl kūrybos nepakankamai pažangaus pobūdžio. Aš ne tik galėjau sau leisti, bet turėjau ir pats taip giliai įtikėti subjektyvia lyrikos tiesa, kad joje išvelgčiau perlūžtant mazgą didžiųjų būties problemų.

Šiltas, skaidrus lyrizmas – tokia buvo Salomėjos tiesa, ir tai atsvara kerštingai pagiežai, tvyrojusiai literatūroje ir gyvenime.

Rašydamas savo mokslinį traktatą, ne tiek verčiau archyvus ir sėmiausi teorinės išminties, kiek eilių skambesio įsiklausęs rymojau prie tuščio popieriaus lapo ir bandžiau susirinkti, sulipdyti savo sudužusios jaunystės šviesaus rūmo skeveldras. Euforiškas laikotarpis liko praeityje. Iš pasalų užklumpa rezignacija, kai darosi nebeįmanoma palaikyti ankstesnę dvasinę tempe-

ratūrą kasdienėje ankštoje patriarchališkai įrėmintoje buityje. Poezijos tonas, žengiant „per lūžtantį ledą“, dramatiškai rezonavo mano pasaulyje, kas gražiausia – praeityje, o priekyje – ilgas brūkšnys.

Nutrūkstanti, nebesugrąžinta akimirka, kada pasaulis stebuklingai gražus, bet tik iš to vienintelio, paskutinį kartą mesto žvilgsnio.

Ne žinių bagažu, o emocinio sąskambio su analizuojama kūryba tikslumu ir skaidrumu turėjo būti pasverta mano traktato vertė. Ar ne per daug atviros patetikos, o gal, atvirksčiai, girgžda tarp dantų mokslinis stilius? – knygai išėjus (1957)³⁰ ir seniai užsimiršus, imdavo kartais kirbėti neramus kirminas. Gal ir nėra taip blogai, bandžiau save raminti. Manau, neperspausta, vengiama gražbylostės, išlaikyta ir derama distancija, pasigrožėjimo nepaverčiant aklu, beatodairišku susižavėjimu (šituo atžvilgiu leidžiu sau turėti kartais pastabėlių vėlesnių rimtų darbų apie Salomėją Nėrį adresu). O juk tai buvo ankstyva kregždė. Nors literatūrinei mankštai sąlygos sparčiai keitėsi į gera, vis dėlto lyrikos interpretacija dar negreitai taps įprastiniu reiškiniu. Tiktai 1961-aisiais pasirodė iš karto du – I. Kostkevičiūtės ir A. Sluckaitės – Putino lyrinio portreto etiudai ir tiktai 1968-aisiais V. Kubilius solidi monografija „Salomėjos Nėries lyrika“³¹.

Prisimenu šiltą anuometinių skaitytojų reakciją. Iš tiesų per daug jau buvo išsiilgta, užsilaukta nemeluoto, tikro literatūros išgyvenimo įspūdžio. Kai kurie studentai (Aleksas Girdenis) sakėsi tos knygos paveikti ir į lituanistiką stoję.

²⁸ 1949 m. – Teofilio Tilvyčio „Usnynė“ (1951 m. skirta Stalino premija), 1952 m. – Antano Vienuolio „Puodžiūnkiemis“, 1953 m. – Ievos Simonaitytės „Pikčiurnienė“.

²⁹ Nėris, Salomėja. 1957. *Raštai*. 3 tomai. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.

³⁰ Sauka, Donatas. 1957. *Salomėjos Nėries kūryba 1921–1940*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 208 p.

³¹ Kubilius, Vytautas. 1968. *Salomėjos Nėries lyrika: trys etiudai*. Vilnius: Vaga, 378 p.

Ne mažiau svarbus ir vertinimas iš šalies, nors apie tokį sužinojau tikrai po kelių dešimtmečių. Skaitydamas V. Kubiliaus „Joną Aistį“ (1999)³², užkliuvau už kadaise, 1958-aisiais poeto laiškuose duoto vertinimo mūsų literatūros mokslui ir konkrečiai parodyto dėmesio mano knygai:

³² Kubilius, Vytautas. 1999. *Jonas Aistis: gyvenimas ir kūryba*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 250 p.

„Mano šventu įsitikinimu Lietuvoje raštas bergždėja. Kiek literatūra menkėja, tiek literatūros mokslas, mano galva, tolydžio pastoviai kyla.“ „Sauka, atrodo, iš naujos kritikų antikorsakininkų plejados“ (190 p.).

Toks pripažinimas reiškia labai daug: kad, atveriant savo prigimties gyvąjį nervą, man gal pavyko įveikti specfondo sienų barjerą, skiriančią mus nuo tarpukario Lietuvos kūrybinės minties pulso.

UPON ENTERING A SCHOOL OF HIGHER EDUCATION...

Donatas Sauka

S u m m a r y

Donatas Sauka (1929–2015), a professor of Lithuanian Literature at Vilnius University, worked at the Department of Lithuanian Literature from 1956 to 1993, teaching courses in Lithuanian literature and folklore to several generations of students. These different generations of students were equally impressed by the professor's erudition, his uncompromising attitude and the perfectionism that he demanded of himself and others; also surprising were his endless curiosity and sincere interest in every new phenomenon that he had encountered or person that he had met. In conversations, essay and publicity articles, Donatas Sauka expressed himself as an insightful, precise yet also sensitive critic of society. D. Sauka wrote his fundamental study *Lietuvių tautos savitumas ir vertė* (*The Peculiarity and Value of the Lithuanian Nation*, 1970), a textbook for schools of higher education *Lietuvių tautosaka* (*Lithuanian Folklore*, 1987, with a second, extended edition

published in 2008) and the monographs *Žemaitės stebuklas* (*The Miracle of Žemaitė*, 1998) and *Jurgis Savickis – XX a. literatūros šifras* (*Jurgis Savickis: A Cipher of the 20th c. Literature*, 1994). During the Lithuanian National Revival, Professor Sauka published an essay book titled *Noriu suprasti* (*I Wish to Understand*, 1991), while his culturological study *Fausto amžiaus epilogas* (*An Epilogue of Faust's Age*, 1998) earned him the Award of National Culture and Art. After the professor's passing, an intellectual, biographical manuscript was discovered in his personal archive, written during the last decade of the 20th century – a work born out of a need to pay his debts to his own time. This publication is dedicated to reminiscing on the period of his studies at Vilnius University as well as the postgraduate studies he undertook during 1948–1956. Some fragments of the manuscript and the respective comments were prepared for publishing by Saulė Matulevičienė.